

Eftertankar

Det finns ett Café Existens som är öppnat för att man ska kunna föra samtal om existentiella ting – hur man ska förstå detta egendomliga människoliv och hur man ska kunna förhålla sig till allt det motsägelsefulla. Det är ett samtal som ska kunna utvecklas och med det ett tänkande. Troligtvis blir tänkandet bättre om en del av det skrivs ner så man kan komplettera samtalandet med läsande.

Nedanstående är skrivet efter samtalet den 2 oktober 2015 där jag inledde – med frågan vad man menar med “jag”. Jag fick några synpunkter som har gått in i texten.

Självkänsla, jag, sanning

Det finns saker i existensen som inte går ihop, som är oförenliga och självmotsägande som vi måste stå ut med. Det gäller att stå ut med komplexiteten. Vi lever genom att spjärna mot döden som ändå är oundviklig; här ligger enslags grund för detta paradoxala. Livet är inte enkelt och man kan inte räkna med att förklaringarna ska vara enkla. Bland annat måste man ta sig igenom en massa saker som man alltid tar för givna.

*

Man måste ha självkänsla, dvs veta om att man är ett jag som finns i världen, det är denna “känsla av själv” som gör det möjligt att över huvud taget fälla ett omdöme eller fatta ett beslut. Jaget är något som utbildar sig i ett socialt sammanhang. På ett sätt är “jag” en konstruktion¹ som vi bygger från det vi föds och skiljs från mamma och tvingas in i språket och skiljs ut från andra människor.

Vi bygger jaget, men samtidigt är det en form som vi växer in i. Formen ges av språket, som är socialitetens främsta uttryck. Vi tänker och behandlar språket som något vi använder för att beskriva verkligheten; språket ses då som ett verktyg för att begripa världen. Men det är ett egendomligt verktyg eftersom det är med och skapar oss själva och den skapelsen fortsätter oavbrutet. Vi vill se oss själva som individer men det är vi bara som del av ett samhälle som delar ett språk.

“Jag” är således ett ord i språket och det var en stor intellektuell prestation och avgörande för mitt människoblivande när jag lärde mig att det bara finns ett jag i världen, åtminstone för mig. Du får ha ditt dig för dig, jag har mitt jag för mig. Och hon har sitt för sig. Det blev möjligt att säga “jag tycker” och “jag vill”, och med stigande förmåga: jag ska. En människa stiger fram talande i världen, så småningom också lyssnande till dig och de andra.

Detta är pronomen och grundelement i språket. Men detta språk har alltså skapat mig, formen jag växer in i är en *språklig* form. När jag sedan ska använda språket för att förstå hur denna skapelse gick till, hamnar jag tyvärr i en loop som inte går att komma

¹ Metaforen “konstruktion” bör användas med försiktighet eftersom det rör sig om processer som också måste ses som autonoma; människan som en växande varelse som styr sitt eget växande i en grad som inte går att definiera. I Strindbergs Ett drömspel förekommer “det växande slottet” som metafor – kanske för pjäsen, kanske för drömmaren.

ur. "Jag" ska förstå "mig". Vem är jag och vem är mig? Så fort "jag" beskriver "jag", blir "jag" "mig". Mig kan beskrivas ur olika aspekter, bakgrund, ålder, genupsättning, förväntad livslängd och så vidare – men vem är jag som beskriver? – Jag, det är det som talar. När jag talar på ett visst sätt, beskriver jag och fastställer saker och ting, placerar dem i språkets värld. Men det som gör allt detta förblir okänt. Vi är förstås välbekanta med jag, vi *är* jag allihop, men så fort vi beskriver "jag" gör vi det till "mig", dvs vi går från subjekt till objekt. "Jag" går inte att beskriva. Det är ett mysterium mitt i världen.

Vi pratar om barndomen och de formativa åren utifrån iakttagelser av barn och minnen från vår egen barndom, men det vi utgår från liksom det vi kommer fram till är språkliga utsagor. Språket formar vår trygga boning i världen där varje jag finner sin plats bredvid de andra jagen, men det är en skenbar trygghet när jag inte går att begripa.

Det finns mycket mer att säga kring detta², i dag bara nämner jag det, som ett memento: vår kunskap vilar till några väsentliga delar på lösan sand, språket som är vårt verktyg är inte helt tillförlitligt (– men å andra sidan hur kan jag säga det? Är *det* tillförlitligt?).

Likväl måste jag tro på mig själv, som människa i världen behöver jag självkänsla men också en viss grad av självtillit. Jag har inget annat än mig att möta världen med. Om jag inte tror på mig själv och min omdömesförmåga grips jag av förvirring och handlingsförlamning som är allvarliga sjukdomstillstånd om de inte är tillfälliga. Jag har bara ett sätt att orientera mig i världen och det är genom mig. Jag måste lita på mig. Denna självtillit vilar mot den självkänsla som det uppbyggda-framvuxna jaget ger upphov till. Jag har en självkänsla och vilar, i min tur, i viss trygghet mot denna känsla – även om det "jag" som beskriver självet alltså förblir okänt.³

Självkänslan kan vara lägre eller högre; med för låg självkänsla tvivlar man som sagt så pass på sig själv att man inte förmår fatta några beslut. Men man måste vara någon som beslutar och denna någon uppkommer också när man beslutar. Det är av denna anledning som barnens trotsåldrar och tonårsuppror är så viktiga.

Man vänjer sig vid att besluta och det blir efter handen lättare – man förändras under det att man vänjer sig vid livet. Men när självkänslan på allvar är hotad, då är det själva livet som hotas. I extrema fall kan man känna sig tvingad att döda för att inte själv dö och det kan handla om vägran inför vissa sanningar som man inte tål, insikter som man måste avvisa för att kunna leva vidare.

Exemplen kommer gärna från brottslingar. Jag minns en intervju för länge sedan med en "taximördare". Det hände att passagerare rånade taxiförare och i värsta fall dödade de föraren och kunde komma därifrån med en hundralapp eller två. Nu var det en sådan taximördare som hade avtjänat sitt straff och blivit utsläppt och som det såg ut hade en hygglig prognos för sitt liv i frihet. Grunden för detta var, sade han, att han hade gjort arbetet med att ta ansvar för sin egen handling och inse att han hade tagit en människas liv och utan riktig anledning. Han måste erkänna att det var han själv som gjort sig skyldig till ett oförlåtligt brott. Detta är ingen lätt sak och många brottslingar klarar det inte.

² – i en stor filosofisk tradition. Heidegger undvek begreppen "jag" och "människa" eftersom de antyder avgränsningar som inte stämmer. Eftersom varje människa är hela världen, för sig själv, kallade han detta "tillvaron".

³ Förståelsen av världen betyder att vi samtidigt konstruerar den genom att göra den begriplig. Detta arbete måste fortsätta trots att man också kan tänka att det finns förhållanden man inte kan förstå.

Och det finns många brott som aldrig lagförs, jag skulle säga att de flesta av oss gjort sig skyldiga till något oförlåtligt. Det är en del av upplägget för livet, att göra elakheter som man sedan har mycket svårt att erkänna eller ens lägga märke till – eftersom de hotar ens självkänsla och självtillit.

Det finns sanningar och välmotiverade regler. För små barn är de enkla: gå inte för nära kanten, för du kan trilla och slå ihjäl dig. För äldre barn: akta dig för sprit, knark och dåligt sällskap för de kan leda dig i fördärvet.

Men då vet människan att hon måste utsätta sig för en viss fara, annars blir livet värdelöst. De flesta tonåringar behöver bryta mot föräldrarnas regelverk för de håller på att lära sig att föräldrarna inte alltid har rätt och de måste pröva hur det egentligen ligger till. De kan också behöva lära sig luris: det faktum att jag skiljer mellan “det jag berättar” och “sanningen” bidrar till att avskilja mig från den värld som föräldrarna representerar.

Människan måste också göra misstag, alla måste göra misstag eftersom det är enda sättet att lära sig. Man fattar felaktiga beslut i förhållande till detta märkvärdigt nebulösa som är livet och gör saker som visar sig vara dumma.

Eller var de bra beslut som saboterades av taskiga personer. Det kan finnas en värld också av fiendskaper och elakhet som tafsar på min självkänsla men jag tänker kämpa mot. Fiendskap är ett fält som uppstår mellan människor och ofta därför att obehagliga sanningar har uttalats. Hellre än att ta till sig och bearbeta sådana sanningar – vilket alltså kan vara förenat med livsfara eftersom det kan torpedera den självkänsla som håller oss flytande – svarar vi med “samma mynt” och säger att den andra personen minsann inte är bättre, snarare tvärtom.

Då uppstår en eskalerande process som leder till ömsesidiga avståndstaganden och i förlängningen fiendskaper som kan yttra sig som illasinnat förtal som i sin tur kan innebära konfrontationer och våldshandlingar – kriminalitet, gängkrig, vendettor, klanfejder, krig. Och krigen leder som vi alltför väl vet till sin egen spiral av eskalerande våld och motvåld som hela tiden skjuter freden i sank. Kriget skapar sina egna anledningar att fortsätta.

Varje mänskligt tillstånd vill bevara sig självt. Tillståndet, eller stämningen, kan ses som att ha en egen existens som letar efter skäl att leva vidare. Detta gäller både individer och grupper. Så den sårade stoltheten, så vedergällningen, så kriget.⁴

På grund av sådana självbevarande mekanismer kan kriget fortsätta trots att de är uppenbart vansinne: århundradens mödor spolieras på ett ögonblick och de stridande dömer sig själva till lidande och död. Numera har det också blivit tydligt att varje land utan krig utvecklas och människorna får det bättre; den bästa utvecklingshjälpen är fred. Likväl krigas det och med flyktningarna påverkar detta oss och hotar även vår bräckliga sammanhållning.

I det här resonemanget, som liknar en förklaringsmodell, är det alltså sårad självkänsla som är konflikternas moder. Följaktligen bör man undvika att sära någons självkänsla.

⁴ Tanken kommer från Dalai Lama men förmedlad av Torgny Greveby som innan han var studierektor i Tanumshede undervisade i matematik m m i Daramsala där Dalai Lamas huvudkvarter ligger.

Men här återkommer det motsägelsefulla: man måste ta risker med sina medmänniskor, annars blir livet en ständig gråhet, man måste få röra sig i gränstrakterna av väluppfostrat beteende och rätt vad det är har man sårat någon och ibland kan man inte förmå sig att be om ursäkt. Och bevarad självkänsla går inte alltid att förena med vänskaplighet i sådana situationer.

Det finns ett äkta dilemma här och de flesta försök till lösningar skapar nya problem, även om krigen med stor säkerhet är det värsta problemet. Man kan, som ofta sker, föreslå att skolan ska undervisa så att barn och ungdomar lär sig förstå; arbetet mot mobbning ingår i detta. Men samtidigt: eleverna *måste* bryta mot normer för att dessa ska kunna etableras. Skolan är samhällsauktoritetens institution som med makt fullföljer föräldrarnas arbete att socialisera de blivande människorna. Det är en auktoritet som kan underkänna elevers prestationer och i förlängningen dem själva – ett samhällets sorteringsinstrument som bygger på ett antal kunskapsteoretiska förmodanden som den förverkligar.

Som makt argumenterar den inte utan tvingar; detta tvång är också ett tvång till ifrågasättande, opposition och genomskådande. Det räcker inte att säga hur det ska vara eftersom ett intellekt i vardande måste fråga varför det ska vara så och i praktiken pröva om man verkligen behöver lyda alla de olika befallningarna. Är det verkligen så att en människa bör vara snäll? Vad händer om man är elak? – och i förlängningen: när *är* man snäll, egentligen?

Det går alltså inte att föreskriva ett visst beteende och tänka att den som blir föreskriven gör som det är sagt. Människorna är inte så lydiga och kan inte vara det. Försåvitt de vill vara tänkande och reflekterande måste de pröva sina normsystem och även bryta mot dem. Men det är riskabla brott, en del är oförlåtliga och oftast kan man inte veta förrän efteråt vilka de är. Försåvitt en sådan insikt tillräckligt allvarligt skulle hota självkänslan, kommer man aldrig att veta.

Sammanfattningsvis: tvånget att bevara självkänslan styr i hög utsträckning vad som är möjligt för en människa att uppfatta, efter formeln: eftersom jag är en anständig människa med anständiga vänner, kan det som påstås här inte vara sant. Följaktligen är den som säger det inte anständig och har därmed inget i min värld att göra. Alltså måste den på ena eller andra sättet avlägsnas från den. Det är en mycket stark formel som antyder att det kan vara förenat med livsfara att acceptera vissa sanningar.

Att en människa trots detta kan älska sanning för dess egen skull och ta riskerna, kanske i medvetande om att hennes eget liv ändå är begränsat, säger att vår fångenskap i bilden och känslan av oss själva inte är fullständig. Det finns lite frihet också.